

ზრუნვის კრიზისი? თანამედროვე კაპიტალიზმის სოციალურ-კვლავწარმოებითი წინააღმდეგობები

ნენსი ფრეიზერი

თარგმანი: მარიამ ქაჯაია

„ზრუნვის კრიზისი“ მიმდინარე საჭარო დისკუსიის მთავარი საკითხია (1). მას ხშირად „დროით სიღარიბესთან“, „ოჯახი-სამსახურის ბალანსთან“ და „სოციალურ გამოფიტვასთან“ (2) აკავშირებენ და სხვადასხვა კუთხიდან მომდინარე წნეხებს მიემართება, რომლებიც ამჟამად უმთავრესი სოციალური უნარების ამონურვას იწვევენ, ბავშვების გაჩენასა და აღზრდას, ოჯახის და უფრო ფართო თემების შენახვასა და ზოგადად, კავშირების შენარჩუნებას რომ სჭირდება. ისტორიულად, „სოციალური კვლავწარმოება“ ქალების საქმედ მიიჩნეოდა, თუმცა ზოგიერთ მათგანს კაცებიც ასრულებდნენ. რადგანაც იგი აფექტურ შრომასაც აერთიანებს და მატერიალურსაც, და ხშირად ანაზღაურების გარეშე სრულდება, ის საზოგადოებისთვის შეუცვლელია. მის გარეშე ვერ გვექნებოდა კულტურა, ეკონომიკა, პოლიტიკური მოწყობა. საზოგადოება, რომელიც სოციალურ კვლავწარმოებას ძირს უთხრის, დიდხანს ვერ იარსებებს, თუმცა, დღეს, ახალი ფორმის კაპიტალისტური საზოგადოება სწორედ ამას აკეთებს. შედეგი დიდი კრიზისია, არა უბრალოდ ზრუნვის, არამედ სოციალური კვლავწარმოების, ფართო გაგებით.

მე ამ კრიზისს „ზოგადი კრიზისის“ ერთ-ერთ კომპონენტად განვიხილავ, რომელიც ასევე მოიცავს ეკონომიკურ, ეკოლოგიურ და პოლიტიკურ ფაქტორებს, რომლებიც კვეთენ და თან, აღრმავებენ ერთმანეთს. სოციალური კვლავწარმოების კომპონენტი ამ ზოგადი

კრიზისის მნიშვნელოვან განზომილებას ქმნის, მაგრამ მიმდინარე დისკუსიებში, რომლებიც უმთავრესად ეკონომიკურ და ეკოლოგიურ საფრთხეებს ეხება, ის ხშირად უგულებელყოფილია. ეს „კრიტიკული სეპარატიზმი“ პრობლემურია; სოციალური ფაქტორი იმდენად ცენტრალური მნიშვნელობისაა უფრო ფართო კრიზისისთვის, რომ სხვა ვერცერთ მათგანს ვერ გავაანალიზებთ მისგან განყენებულად. თუმცა, საპირისპიროც მართალია. სოციალური კვლავწარმოების ეს კრიზისი არ არის დამოუკიდებელი კრიზისი და განცალკევებულად მისი სათანადოდ მოხელთება გაჭირდება.

მაშინ, როგორ უნდა გავიგოთ ის? მე ვამტკიცებ, რომ „ზრუნვის კრიზისის“ საუკეთესო გაგებაა, აღვიქვათ ის ფინანსიალიზებული კაპიტალიზმის კვლავწარმოებითი წინააღმდეგობების მეტ-ნაკლებად მწვავე გამოხატულებად. ეს ფორმულირება ორ მოსაზრებას გვთავაზობს. პირველი, ზრუნვაზე დღევანდელი დანოლა არ არის შემთხვევითი მოვლენა და მას ღრმა, სისტემური ფესვები აქვს ჩვენი სოციალური წესრიგის სტრუქტურაში, რომელსაც აქ ფინანსიალიზებული კაპიტალიზმით დავახასიათებ. მიუხედავად ამისა, და ეს მეორე ასპექტია, სოციალური კვლავწარმოების მიმდინარე კრიზისი მიუთითებს, რომ რაღაც დალაპა არა მხოლოდ კაპიტალიზმის მიმდინარე, ფინანსიალიზებულ ფორმაში, არამედ თვით კაპიტალისტურ საზოგადოებაში.

ეს არის ის თეზისები, რომლებსაც აქ განვავითარებ. ბოლოს გამოთქმული მოსაზრებით რომ დავიწყო, მე ვამტკიცებ, რომ ნებისმიერი სახის კაპიტალისტური საზოგადოება მალავს ღრმად გამჭდარ, სოციალურ-კვლავწარმოებითი „კრიზისის ტენდენციას“ თუ „წინააღმდეგობას“. ერთი მხრივ, სოციალური კვლავწარმოება კაპიტალის მდგრადი აკუმულაციის შესაძლებლობის წინაპირობაა; მეორე მხრივ კი, კაპიტალიზმის ორიენტირება უსაზღვრო აკუმულაციისკენ, სწორედ სოციალური კვლავწარმოების დესტაბილიზებით ხასიათდება, რომელზეც თვითონ არის დამოკიდებული. კაპიტალიზმის სოციალურ-კვლავწარმოებითი წინააღმდეგობა ე.წ. ზრუნვის კრიზისის ფესვებში ძევს. მიუხედავად იმისა, რომ ეს კაპიტალიზმისთვის, როგორც ასეთის-

ვის, არის ნიშანდობლივი, ის სხვადასხვა და სახასიათო იერს იღებს კაპიტალისტური საზოგადოების თითოეული, ისტორიულად სპეციფიკური ფორმის შემთხვევაში, იქნება ეს მე-19 საუკუნის ლიბერალური, შეჭიბრებითი კაპიტალიზმი, ომის შემდგომი ეპოქის სახელმწიფოს მიერ მართული კაპიტალიზმი თუ ჩვენი დროის ფინანსიალიზებული ნეოლიბერალური კაპიტალიზმი. ზრუნვის დეფიციტი, რომელიც დღეს გვიდგას, ამ წინააღმდეგობის შედეგად მიღებული ფორმაა კაპიტალიზმის განვითარების ამ მესამე, ანუ ყველაზე ბოლო ფაზაში.

ამ თემის განვითარებისთვის, პირველ რიგში, კაპიტალიზმის, როგორც ასეთის, სოციალური წინააღმდეგობის მიმოხილვას შემოგთავაზებთ, ზოგადი ფორმით. შემდეგ, მის ისტორიულ განვითარებას მოვხაზავ კაპიტალისტური განვითარების წინა ორ ფაზაში. ბოლოს კი, გთავაზობთ, დღევანდელი „ზრუნვის დეფიციტი“ ნავიკითხოთ როგორც კაპიტალიზმის სოციალური წინააღმდეგობის გამოხატულება მიმდინარე, ფინანსიალიზებულ ფაზაში.

კაპიტალიზმის, „როგორც ასეთის“, სოციალური წინააღმდეგობები

თანამედროვე კრიზისის ანალიტიკოსების უმეტესობა ამახვილებს ყურადღებას კაპიტალისტური ეკონომიკური სისტემის შინაგან წინააღმდეგობებზე. ისინი ამტკიცებენ, რომ მის გულში ძევს თვითდესტაბილიზაციის თანდაყოლილი ტენდენცია, რომელიც პერიოდულად იჩენს თავს ეკონომიკურ კრიზისებში. ეს მოსაზრება ჭეშმარიტია, თუმცა ვერ ახერხებს გადმოსცეს კაპიტალიზმის მახასიათებელი კრიზისული ტენდენციების სრული სურათი. ეკონომისტური პერსპექტივის არჩევით, მას ძალიან ვიწროდ ესმის კაპიტალიზმი, როგორც ეკონომიკური სისტემა მარტივად. ამის საპარისპიროდ, მე ვიყენებ კაპიტალიზმის ფართო გაგებას, რომელიც გულისხმობს როგორც მის ოფიციალურ ეკონომიას, ისე ამ უკანასკნელის „არაეკონომიკურ“ ფონურ გარემოებებს (3). ასეთი პერსპექტივა საშუალებას გვაძლევს გავაანალიზოთ

და გავაკრიტიკოთ კაპიტალიზმისთვის დამახასიათებელი კრიზისული ტენდენციების სრული სპექტრი, მათ შორის ისინი, რომლებიც სოციალური კვლავწარმოებისკენაა მიმართული.

ჩემი არგუმენტი ის არის, რომ კაპიტალიზმის ეკონომიკური ქვესისტემა დამოკიდებულია სოციალურ-კვლავწარმოებით საქმიანობებზე, რომლებიც მისთვის გარეგანია და ქმნიან მისთვის დამახასიათებელ ფონურ გარემოებებს შესაძლებლობისთვის. სხვა ამოსავალი გარემოება მოიცავს მმართველობით ფუნქციებს, რომლებსაც საჯარო ძალები ახორციელებენ და ბუნების გამოსადეგობას, როგორც „წარმოების დანახარჯების“ წყაროსა და საწარმოო ნარჩენების „ნაგავსაყრელს“ (4). თუმცა, აქ ყურადღებას გავამახვილებ იმ ხერხზე, რომელსაც კაპიტალისტური ეკონომიკა ეყრდნობა – უფასო მგზავრობაზე, რომ ვთქვათ – სურსათის მომარაგების, მზრუნველობის და ურთიერთობის საქმიანობებზე, რომლებიც აწარმოებს და ინარჩუნებს სოციალურ კავშირებს, და რომლებსაც ის მაინც არ ანიჭებს მონეტარიზებულ ღირებულებას და ისე ეპყრობა, თითქოს უფასო იყოს. ხან „ზრუნვად“, ხან „აფექტურ შრომად“ და ხანაც „სუბიექტივაციად“ წოდებული ასეთი საქმიანობა აყალიბებს კაპიტალიზმის სუბიექტებს, კვებავს მათ, როგორც განსხეულებულ ბუნებრივ არსებებს, თუმცა ამ დროს სოციალურ არსებებადაც აფუძნებს მათ და აყალიბებს ჰაბიტუსსა და კულტურულ ეთოსს, რომელშიც ისინი მოძრაობენ. ბავშვების გაჩენისა და სოციალიზაციის სამუშაოს, ისეთს, როგორც არის მოხუცებზე ზრუნვა, ოჯახის შენახვა, თემის შენება და საზიარო მნიშვნელობების, აფექტური ხასიათისა და ღირებულების იმ ჰორიზონტების დაცვა, რომლებიც სოციალურ კოოპერაციას უმაგრებს საძირკველს, ცენტრალური ადგილი უკავია ამ პროცესში. კაპიტალისტურ საზოგადოებებში, ამ საქმიანობების უმეტესი, თუმცა არა – მთელი, ნაწილი ბაზრის გარეთ მიმდინარეობს – სახლებში, სამეგობროებში, სამოქალაქო საზოგადოებრივ გაერთიანებებში, არაფორმალურ ქსელებსა და საჯარო ინსტიტუტებში, როგორიც არის სკოლა; და გაცილებით მცირეა ის ნაწილი, რომელიც ანაზღაურებადი სამუშაოს ფორმას იღებს. არაანაზღაურებული სოციალურ-კვლავწარმოებითი საქმიანობა აუცილებელია ანაზღა-

ურებული სამუშაოს არსებობისთვის, ზედმეტი ღირებულების აკუმულაციისა და კაპიტალიზმის, როგორც ასეთის, ფუნქციონირებისთვის. ვერცერთი ამათგანი ვერ იარსებებდა, რომ არა საშინაო შრომა, ბავშვების აღზრდა და მათთვის სწავლა-განათლების მიცემა, აფექტური ზრუნვა და ის უამრავი საქმიანობა, რომელიც მშრომელთა ახალი თაობების წარმოებას და არსებულთა შევსებას ემსახურება, ისევე როგორც სოციალური კავშირებისა და საერთო გაგებების შენარჩუნებას. სოციალური კვლავწარმოება შეუცვლელი ამოსავალი პირობაა ეკონომიკური წარმოების შესაძლებლობისთვის კაპიტალისტურ საზოგადოებაში(5).

თუმცა, სულ ცოტა, ინდუსტრიული ეპოქიდან მოყოლებული, კაპიტალისტურმა საზოგადოებებმა გამიჯნეს სოციალური კვლავწარმოების საქმიანობა ეკონომიკური წარმოების საქმიანობისგან. პირველისა – ქალებთან, უკანასკნელის კი კაცებთან დაკავშირებით, ისინი „კვლავწარმოებით“ საქმიანობებს „სიყვარულისა“ და „სათნოების“ ხურდებით ანაზღაურებდნენ, ხოლო „წარმოებით შრომას“ – ფულის სახით. ამგვარად, კაპიტალისტურმა საზოგადოებებმა შექმნეს ქალთა დაქვემდებარების ახალი, თანამედროვე ფორმების ინსტიტუციური საფუძველი. რეპროდუქციული შრომის გამოყოფით ადამიანის საქმიანობის უფრო ფართო სამყაროდან, რომელშიც ქალთა შრომა უწინ აღიარებულ ადგილს იკავებდა, კაპიტალისტურმა საზოგადოებებმა ის ახლად ინსტიტუციონალიზებულ „საშინაო სფეროს“ მიაკუთვნეს, სადაც მისი სოციალური მნიშვნელობა ბუნდოვანი იყო. და ამ ახალ სამყაროში, სადაც ფული გახდა ძალაუფლების ძირითადი საშუალება, მისმა აუნაზღაურებლობამ საკითხს წერტილი დაუსვა: ისინი, ვინც ამ საქმეს აკეთებენ, სტრუქტურულად ემორჩილებიან მათ, ვინც ფულად ხელფასს იღებს, მიუხედავად იმისა, რომ მათი შრომა ანაზღაურებადი სამუშაოს აუცილებელი წინაპირობაა; ზუსტად იმ დროს, როცა ის ქალურობის ახალი, საოჯახო იდეალებითაც ჭერდება და მისტიფიცირდება.

ზოგადად, კაპიტალისტური საზოგადოებები განასხვავებენ სოციალურ კვლავწარმოებას ეკონომიკური წარმოებისგან, პირველის ქალებ-

თან ასოცირებით; მისი მნიშვნელობისა და ღირებულების გაბუნდოვანებით. პარადოქსია, რომ ისინი თავიანთ ოფიციალურ ეკონომიკებს სოციალური კვლავწარმოების იმავე პროცესებზე ხდიან დამოკიდებულს, რომელთა ღირებულებასაც უარყოფენ. ერთდროულად გამიჯვნის-დამოკიდებულების-უარყოფის ეს თავისებური დამოკიდებულება არასტაბილურობის ნიშანდობლივი წყაროა: ერთი მხრივ, კაპიტალისტური ეკონომიკური წარმოება არ არის თვითკმარი, დამოკიდებულია სოციალურ კვლავწარმოებაზე და მეორე მხრივ, მისი შეუზღუდავი დაგროვებისკენ სწრაფვა იმ კვლავწარმოებითი პროცესებისა და შესაძლებლობების დესტაბილიზაციის საფრთხეს ქმნის, რაც კაპიტალს – და ჩვენ, დანარჩენებსაც, – გვჭირდება. დროთა განმავლობაში, როგორც ვნახავთ, ეფექტი შეიძლება იყოს საფრთხის შექმნა კაპიტალისტური ეკონომიკის აუცილებელი სოციალური პირობებისთვის.

პრაქტიკულად, ამაში მდგომარეობს ის „სოციალური წინააღმდეგობა“, რაც თანდაყოლილია კაპიტალისტური საზოგადოების ღრმა სტრუქტურისთვის. მარქსისტების მიერ აღწერილი ეკონომიკური წინააღმდეგობების მსგავსად, ესეც კრიზისულ ტენდენციას აყალიბებს. თუმცა ამ შემთხვევაში, წინააღმდეგობა მდებარეობს არა კაპიტალისტური ეკონომიკის „შიგნით“, არამედ იმ საზღვარზე, რომელიც ერთდროულად მიჯნავს და აკავშირებს წარმოებასა და კვლავწარმოებას. ეს არც შიდა ეკონომიკური წინააღმდეგობაა და არც შიდა საოჯახო; ეს არის წინააღმდეგობა კაპიტალისტური საზოგადოების ამ ორ შემადგენელ ელემენტს შორის.

რა თქმა უნდა, ხშირად ეს წინააღმდეგობა უხმოა და მასთან დაკავშირებული კრიზისული ტენდენცია ბუნდოვნად რჩება. თუმცა მწვავედება, როდესაც კაპიტალის სწრაფვა გაფართოებული დაგროვებისკენ აიწყვეტს სოციალური საწყისებიდან და მათ დაუპირისპირდება. ამ შემთხვევაში, ეკონომიკური წარმოების ლოგიკა სოციალური კვლავწარმოების ლოგიკის საწინააღმდეგოდ მოქმედებს, რაც ზუსტად იმ პროცესების დესტაბილიზაციას იწვევს, რომლებზეც კაპიტალია დამოკიდებული – თმობს სოციალურ უნარებს, როგორც საშინაოს, ისე

საზოგადოებრივს, რომლებიც საჭიროა დაგროვების გრძელვადიანი შენარჩუნებისთვის. შესაძლებლობის საკუთარი პირობების მოსპობით, კაპიტალის დაგროვების დინამიკა ფაქტობრივად, საკუთარ კუდს ჭამს.

კვლავწარმოება-წარმოების ისტორიული რეჟიმები

ეს არის კაპიტალიზმის, როგორც ასეთის, სოციალური კრიზისის ზოგადი ტენდენცია. ამასთან, კაპიტალისტური საზოგადოება არ არსებობს „როგორც ასეთი“, კაპიტალისტური საზოგადოება არსებობს მხოლოდ ისტორიულად სპეციფიკური ფორმებით ან დაგროვების რეჟიმებით. სინამდვილეში, სოციალური კვლავწარმოების კაპიტალისტურმა ორგანიზებამ მნიშვნელოვანი ისტორიული ცვლილებები განიცადა, ხშირად პოლიტიკური დაპირისპირების შედეგად – განსაკუთრებით, კრიზისულ პერიოდებში, როდესაც სოციალურ აქტორებს უჭირთ დაადგინონ საზღვარი, რომელიც მიჯნავს „ეკონომიკას“ „საზოგადოებისგან“, „წარმოებას“ – „კვლავწარმოებისგან“ და „სამუშაოს“ – „ოჯახისგან“ და ზოგჯერ წარმატებითაც ახერხებენ ამ საზღვრის დადგენას. ასეთი „სასაზღვრო ბრძოლები“, როგორც მე მათ ვუწოდებ, ისეთივე ცენტრალურია კაპიტალისტური საზოგადოებებისათვის, როგორც მარქსის მიერ გაანალიზებული კლასობრივი ბრძოლები (6). მათ მიერ გამოწვეული ძვრები ეპოქალურ გარდაქმნებს მონიშნავს. პერსპექტივა, რომელიც ამ ცვლილებებს წამოსწევს წინა პლანზე, კაპიტალიზმის ისტორიაში სოციალური კვლავწარმოება-ეკონომიკური წარმოების მინიმუმ სამ რეჟიმს ასხვავებს:

პირველი მე-19 საუკუნის ლიბერალური კონკურენტული კაპიტალიზმის რეჟიმია. ევროპულ ბირთვში ინდუსტრიული ექსპლუატაციისა და პერიფერიაში კოლონიური ექსპროპრიაციის შერწყმით, ეს რეჟიმი მუშებს „ავტონომიურად“ გასამრავლებლად, მონეტიზებული ღირებულების ბრუნვის მიღმა ტოვებდა, როგორც ამას სახელმწიფოები უყურებდნენ გვერდიდან. თუმცა მან ასევე შექმნა ახალი, ბურჟუაზიული

წარმოსახვითი შინამეურნეობა. სოციალური კვლავწარმოების მიჩნევით, ქალებისთვის კერძო ოჯახის შიგნით არსებულ კომპეტენციად, ამ რეჟიმმა დახვეწა „გაყოფილი სფეროების“ იდეალი და ადამიანთა უმეტესობას ამის გასააზრებლად საჭირო გარემოებებიც კი წაართვა.

მეორე რეჟიმი მე-20 საუკუნის სახელმწიფოს მიერ მართული კაპიტალიზმია. მასშტაბურ ინდუსტრიულ წარმოებაზე დაყრდნობითა და გულში სამამულო კონსიუმერიზმით, რასაც საფუძვლად პერიფერიაზე მიმდინარე კოლონიური და პოსტკოლონიური ექსპროპრიაცია ედო, ამ რეჟიმმა სოციალური კვლავწარმოება სოციალური კეთილდღეობის სახელმწიფოსმიერი და კორპორატიული უზრუნველყოფის გზით გაიშინაგანა. განცალკევებულ სფეროებად გამიჯვნის ვიქტორიანული მოდელის მოდიფიცირებით, ის მხარს უჭერდა „ოჯახის ხელფასის“ ერთი შეხედვით უფრო თანამედროვე იდეალის შემოღებას, მიუხედავად იმისა, რომ კიდევ ერთხელ, შედარებით ცოტა ოჯახს მიეცა ამის მიღწევის საშუალება.

მესამე რეჟიმი ახლანდელი ეპოქის გლობალიზებული ფინანსური კაპიტალიზმია. ამ რეჟიმმა წარმოება დაბალანაზღაურებად რეგიონებში გადაიტანა, ქალები ანაზღაურებად სამუშაო ძალაში დაარეკრუტირა და ხელი შეუწყო სახელმწიფო და კორპორატიულ დემინგესტირებას სოციალური კეთილდღეობიდან. ზრუნვითი შრომის გატანით ოჯახებსა და თემებზე, მან ერთსა და იმავე დროს შეამცირა ამ ოჯახების და თემების ქმედუნარიანობა, რაც მის შესასრულებლად იყო საჭირო. შედეგი, უთანასწორობის ზრდასთან ერთად, სოციალური კვლავწარმოების დუალიზებული ორგანიზებაა – ის გასაქონლებულია მათთვის, ვისაც შეუძლია გადაიხადოს და პრივატიზებულია მათთვის, ვისაც გადახდა არ შეუძლია, – ეს ყველაფერი „ორშემომტანიანი ოჯახის“ კიდევ უფრო თანამედროვე იდეალის მოჩვენებითი სილამაზით შეიფუთა.

ამდენად, კაპიტალისტური წარმოების სოციალურ-რეპროდუქციული პირობები თითოეულ რეჟიმში განსხვავებულ ინსტიტუციონალურ ფორმას იღებდა და განსხვავებული ნორმატიული წესრიგით ხორ-

ციელდებოდა: ჯერ „სფეროებად დაყოფა“, შემდეგ „ოჯახის ხელფასი“, ახლა „ორშემომტანიანი ოჯახი“. გარდა ამისა, კაპიტალისტური საზოგადოების სოციალური წინააღმდეგობა თითოეულ შემთხვევაში, სხვადასხვაგვარ ნიღაბს ირგებდა და კრიზისული მოვლენების სხვა წყებაში გამოიხატებოდა. თითოეულ რეჟიმში, საბოლოოდ, კაპიტალიზმის სოციალურმა წინააღმდეგობრიობამ სოციალური ბრძოლის სხვადასხვა ფორმას დაუდო საფუძველი – კლასობრივ ბრძოლებს, ცხადია, მაგრამ მასთან ერთად, სასაზღვრო ბრძოლებსაც – მათგან თითოეული დაკავშირებული იყო სხვა ბრძოლებთანაც, რომლებიც მიზნად ისახავდა ქალების, მონების და კოლონიზებული ხალხების ემანსიპაციას.

ლიბერალური კაპიტალიზმის სოციალური წინააღმდეგობები

ჯერ მე-19 საუკუნის ლიბერალური კონკურენტული კაპიტალიზმი განვიხილოთ. ამ ეპოქაში წარმოებისა და კვლავწარმოების იმპერატივები პირდაპირ ეწინააღმდეგებოდა ერთმანეთს. კაპიტალისტური ბირთვის ადრეულ საწარმოო ცენტრებში მრეწველებმა ქალები და ბავშვები ქარხნებსა და მაღაროებში შერევეს, რომლებსაც მათი იაფი შრომა და თვინიერება ესაჭიროებოდათ. გრძელი სამუშაო დღეების არაჯანსაღ პირობებში გატარების სანაცვლოდ გროშების მიღებით, ეს მუშები, კაპიტალის მხრიდან სოციალური ურთიერთობებისა და ქმედუნარიანობის, რაც მის პროდუქტიულობას უმაგრებდა საფუძველს, არაფრად ჩაგდების ხატებად გადაიქცნენ (7). ამან კრიზისი გამოიწვია მინიმუმ ორ დონეზე: ერთი მხრივ, სოციალური კვლავწარმოების კრიზისი ღარიბ და მუშათა კლასებში, რომელთა არსებობისა და შევსების შესაძლებლობები განყვეტის პირამდე იყო მისული და, მეორე მხრივ, მორალური პანიკა საშუალო ფენებში, რომლებსაც შიშის ზარს სცემდათ ის, რაც „ოჯახის განადგურებად“ და პროლეტარი ქალების „დესქესიზაციად“ ესახებოდათ. იმდენად სავალალო იყო ეს ვითარება, რომ ისეთმა მწვავე კრიტიკოსებმაც კი, როგორებიც იყვნენ მარქსი და ენგელსი, ეკონომიკურ წარმოებასა და სოციალურ რეპროდუქციას

შორის არსებული ეს ადრეული პირდაპირი კონფლიქტი ბოლო სიტყვად მიიჩნეის. იმის წარმოდგენით, რომ კაპიტალიზმი თავის დასკვნით კრიზისში იყო შესული, მათ სჭეროდათ, რომ მუშათა კლასის ოჯახის გამოშვების პარალელურად, სისტემა ასევე ძირკვავდა ქალთა ჩაგვრის საფუძველსაც (8), მაგრამ მოვლენები, სინამდვილეში, სრულიად საპირისპიროდ განვითარდა: დროთა განმავლობაში კაპიტალისტურმა საზოგადოებებმა იპოვეს რესურსი ამ წინააღმდეგობრიობის სამართავად – ნაწილობრივ „ოჯახის“ გარდაქმნით მის თანამედროვე, შეზღუდულ ფორმად; გენდერული განსხვავების ახალი, გამძაფრებული მნიშვნელობების გამოგონებით და კაცთა დომინირების მოდერნიზებით.

ევროპულ ბირთვში შეგუების პროცესი დამცავი კანონმდებლობის შემოღებით დაიწყო. მისი მიზანი იყო სოციალური კვლავწარმოების სტაბილიზაცია ქალთა და ბავშვთა ექსპლუატაციის შეზღუდვით ქარხნებში მუშაობისას (9). საშუალო კლასის რეფორმატორების ხელმძღვანელობით და ახალდაბადებულ მშრომელთა ორგანიზაციების მხარდაჭერით, ეს „გამოსავალი“ სხვადასხვა მოტივის რთულ ამალგამს ირეკლავდა. მისი ერთ-ერთი მიზანი, როგორც ამას კარლ პოლანი აღწერს, იყო „საზოგადოების“ დაცვა „ეკონომიკისგან“ (10). მეორე მიზანი იყო, „გენდერული გათანაბრებით“ გამოწვეული შფოთვა შეემსუბუქებინა. მაგრამ ეს მოტივები სხვა რაღაცასთანაც იყო გადახლართული: ქალებსა და ბავშვებზე კაცის ავტორიტეტის დაჟინებით მოთხოვნასთან, განსაკუთრებით, ოჯახის შიგნით (11). შედეგად, სოციალური კვლავწარმოების ხელშეუხებლობის უზრუნველსაყოფად გამართული ბრძოლა კაცების დომინირების დაცვასთან გადაიხლართა.

თუმცა მისი მიზანმიმართული შედეგი იყო სოციალური წინააღმდეგობის ჩახშობა კაპიტალისტურ ბირთვში – მაშინაც კი, როდესაც მონობამ და კოლონიალიზმმა იგი პერიფერიაში უკიდურეს სიმაღლეზე აიყვანეს. ლიბერალურმა შეჭიბრებაზე დაფუძნებულმა კაპიტალიზმმა ის, რასაც მარია მაისმა „დიასახლისიზაცია“ უწოდა, კოლონიზაციის მეორე მხარედ აქცია (12) და „გამიჯნულ სფეროებზე“ აგებული ახალი

გენდერული წამოსახვა შეიმუშავა. ქალის „სახლის ანგელოზად“ აღქმით, მისი მომხრეები ცდილობდნენ, შეექმნათ მასტაბილურებული ბალასტი ეკონომიკის მერყეობისთვის. წარმოების თავგზეულადებული სამყარო „უგულო სამყაროში არსებულ ნავსაყუდელს“ უნდა შეემაგრებინა (13) სანამ თითოეული მხარე მისთვის მონიშნულ სფეროს იკავებდა და მეორე მხარის შევსებას ემსახურებოდა, მათ შორის პოტენციური კონფლიქტი საიდუმლოდ დარჩებოდა.

სინამდვილეში, ეს „გამოსავალი“ საკმაოდ რყევადი აღმოჩნდა. დამცავი კანონმდებლობა ვერ უზრუნველყოფდა შრომის კვლავწარმოებას, როდესაც ხელფასები ისევ იმაზე ნაკლები რჩებოდა, რაც ოჯახის სარჩენად იყო საჭირო; როდესაც ხალხმრავალ, ბინძურ საცხოვრებლებში შეუძლებელი იყო პირადი სივრცის დაცვა და ფილტვები ზიანდებოდა; როდესაც თავად დასაქმება (თუკი საერთოდაც ხელმისაწვდომი იყო) ექვემდებარებოდა აულაგმავ რყევებს გაკოტრებების, ბაზრის კრახებისა და ფინანსური პანიკის გამო. ასეთი მოწყობა ვერც მშრომელებს აკმაყოფილებდა. მაღალი ხელფასებისა და უკეთესი სამუშაო პირობების მოთხოვნით, ისინი ქმნიდნენ პროფკავშირებს, აწყობდნენ გაფიცვებს და უერთდებოდნენ ლეიბორისტულ და სოციალისტურ პარტიებს. სულ უფრო ბასრი, ფართოდ დაფუძნებული კლასობრივი კონფლიქტით გახლეჩილი კაპიტალიზმის მომავალი გარანტირებული არ ჩანდა.

დაყოფილი სფეროები თანაბრად პრობლემური აღმოჩნდა. ღარიბი, რასიალიზებული და მუშათა კლასის ქალები ოჯახური ცხოვრების ვიქტორიანულ იდეალებს ვერ დააკმაყოფილებდნენ; თუ დამცავი კანონმდებლობა ამსუბუქებდა მათ პირდაპირ ექსპლუატაციას, ის არ ითვალისწინებდა მატერიალურ დახმარებას ან კომპენსაციას დაკარგული ხელფასებისთვის. არც საშუალო კლასის ის ქალები, რომლებსაც შეეძლოთ ვიქტორიანულ იდეალებს მორგებოდნენ, იყვნენ ყოველთვის კმაყოფილები თავიანთი მდგომარეობით, რომელშიც მატერიალური კომფორტი და მორალური პრესტიჟი იურიდიულ უმცირესობად ყოფნასა და ინსტიტუციონალურ დამოკიდებულებას ერწყმოდა.

ორივე ჯგუფისთვის სფეროებად დაყოფის „გამოსავალი“ ძირითადად ქალების ხარჯზე ხორციელდებოდა. მაგრამ ეს მათ ერთმანეთთანაც აპირისპირებდა – გავიხსენოთ მე-19 საუკუნეში პროსტიტუციის გარშემო გამართული ბრძოლები, რომლებიც ვიქტორიანული საშუალო კლასის ქალების ფილანტროპულ წუხილებს მათი „დაცემული დების“ მატერიალურ ინტერესებს უპირისპირებდა (14).

განსხვავებული დინამიკით ვითარდებოდა მოვლენები პერიფერიაში. აქ, რამდენადაც ექსტრაქციულმა კოლონიალიზმმა დაქვემდებარებული მოსახლეობა გააპარტახა, არც სფეროებად დაყოფას ჰქონია ადგილი და არც სოციალურ დაცვას. ძირძველი სოციალური-კვლავწარმოებითი დამოკიდებულებების დაცვაზე ორიენტირებულობის ნაცვლად, მეტროპოლიტური ძალები აქტიურად უწყობდნენ ხელს მათ განადგურებას. გლეხები იძარცვებოდნენ, თემები ნადგურდებოდნენ იმისთვის, რათა კოლონიზატორებს იაფი საკვების, ქსოვილების, მინერალური მადნეულის და ენერგიის მიწოდება უზრუნველყოთ, რომლის გარეშეც მეტროპოლიტენის ინდუსტრიული მუშების ექსპლუატაცია მომგებიანი არ იქნებოდა. ამასობაში, სამხრეთ და ჩრდილოეთ ამერიკის კონტინენტებზე, დამონებული ქალების კვლავწარმოებით შესაძლებლობებს მოგების ინსტრუმენტად იყენებდნენ პლანტატორები, რომლებიც რეგულარულად ანადგურებდნენ მონების ოჯახებს, მათი წევრების სხვა მფლობელებზე მიყიდვით (15). ისინი თემებისგან ადგილობრივ ბავშვებსაც კი იტაცებდნენ, მისიონერულ სკოლებში ამწესებდნენ და ასიმილაციის იძულებით დისციპლინებს უქვემდებარებდნენ (16). როდესაც რაციონალიზაცია იყო საჭირო, „ჩამორჩენილი, პატრიარქალური“ ადგილობრივი პრეკაპიტალისტური ნათესაური წყობების მდგომარეობა საკმაოდ კარგ სამსახურს სწევდა. კოლონიალისტებს შორის ფილანტროპი ქალები აქაც პოულობდნენ საზოგადოებრივ პლატფორმას და მოუწოდებდნენ „თეთრ კაცებს, გადაერჩინათ ყავისფერკანიანი ქალები ყავისფერკანიანი კაცებისგან“ (17).

ორივე მოცემულობაში, პერიფერიასა თუ ბირთვში, ფემინისტურმა მოძრაობებმა აღმოაჩინეს, რომ მოლაპარაკებებს დანაღმულ პოლი-

ტიკურ ველზე აწარმოებდნენ. გათხოვილი ქალის სტატუსსა და გამიჯნულ სფეროებზე უარის თქმით, მაშინ, როცა მოითხოვდნენ ხმის უფლებას, სექსზე უარის თქმის უფლებას, კერძო საკუთრების ფლობის უფლებას, კონტრაქტის დადების, პროფესიით დასაქმების და საკუთარი ხელფასის განკარგვის უფლებებს, გამოჩნდა, რომ ლიბერალი ფემინისტებისთვის ავტონომიურობისკენ „მასკულინური“ სწრაფვა უფრო ღირებული იყო, ვიდრე მზრუნველობის „ქალური“ იდეალები. ამ საკითხთან დაკავშირებით, თუკი სხვა საკითხებზე საერთოდ შეთანხმებულან, მათ სოციალისტი-ფემინისტი კოლეგები ფაქტობრივად დაეთანხმნენ. ქალთა ანაზღაურებად შრომაში შესვლის წარმოდგენით ემანსიპაციის გზად, ამ უკანასკნელებმაც უპირატესობა წარმოებასთან ასოცირებულ „მასკულინურ“ ღირებულებებს მიანიჭეს, ვიდრე კვლავწარმოებასთან ასოცირებულ ღირებულებებს. რა თქმა უნდა, ეს ასოციაციები იდეოლოგიური იყო, მაგრამ მათ უკან ღრმა ინტუიცია იმალებოდა: დომინირების ახალი ფორმების მიუხედავად, რომლებიც მან მოიტანა, ტრადიციული ნათესაური ურთიერთობების კაპიტალიზმისეული ეროზია შეიცავდა ემანსიპატორულ მომენტს.

ორმაგ დილემაში აღმოჩენილმა ბევრმა ფემინისტმა პოლანის ორმაგი მოძრაობის ვერცერთ მხარეს ვერ ნახა დიდი შვება: ერთ მხარეს იყო სოციალური დაცვა, კაცების დომინაციაზე თავისი მიჯაჭვულობით და მეორე მხარეს – მარკეტიზაცია, სოციალური კვლავწარმოების მიმართ სრული გულგრილობით. მათ ვერ შეძლეს, უბრალოდ უარეყოთ, ან მიეღოთ ლიბერალური წესრიგი, მესამე ალტერნატივა სჭირდებოდათ, რომელსაც ისინი ემანსიპაციას უწოდებდნენ. რამდენადაც ფემინისტებს შეეძლოთ ამ ტერმინის განსახიერება, მათ პრაქტიკულად დაამსხვრიეს პოლანისეული დუალისტური ფიგურა და ჩაანაცვლეს იმით, რასაც ჩვენ შეიძლება „სამმაგი მოძრაობა“ დავარქვათ. ამ სამხრივ კონფლიქტში, დაცვისა და მარკეტიზაციის მომხრეები შეეჯახნენ არა მხოლოდ ერთმანეთს, არამედ ემანსიპაციის პარტიზანებსაც – ფემინისტებს, რა თქმა უნდა, მაგრამ ასევე სოციალისტებს, აბოლიციონისტებს და ანტიკოლონიალისტებს, რომელთაგან ყველა ცდილობდა, რომ პოლანისეული ორივე ძალა ერთმანეთის წინააღმ-

დეგ განეწყო, მაშინაც კი, როდესაც ერთმანეთში ჰქონდათ ბრძოლა გაჩაღებული (18).

ასეთი სტრატეგიის განხორციელება რთული იყო, მიუხედავად იმისა, რომ თეორიაში მას პერსპექტივა ჰქონდა. რამდენადაც „საზოგადოების ეკონომიკისგან დაცვის“ მცდელობები გენდერული იერარქიის დაცვასთან გაიგივდა, ფემინისტური წინააღმდეგობა კაცების ბატონობის მიმართ მარტივად შეიძლებოდა წაკითხულიყო იმ ეკონომიკური ძალებისთვის მხარდაჭერად, რომლებიც აოხრებდა მუშათა კლასისა და პერიფერიულ საზოგადოებებს. ეს ასოციაციები საოცრად გამძლე აღმოჩნდებოდა დიდი ხნის შემდეგ, რაც ლიბერალური კონკურენტული კაპიტალიზმი მისი მრავალგვარი წინააღმდეგობრიობის სიმძიმის ქვეშ დაინგრეოდა, ინტერიმპერიალისტური ომების, ეკონომიკური დეპრესიებისა და საერთაშორისო ფინანსური ქაოსის აგონიაში, რამაც მე-20 საუკუნის შუა წლებში გზა დაუთმო ახალ რეჟიმს სახელმწიფოს მიერ მართული კაპიტალიზმისა.

სახელმწიფოს მიერ მართული კაპიტალიზმის სოციალური წინააღმდეგობანი

დიდი დეპრესიისა და მეორე მსოფლიო ომის ფერფლიდან აღმდგარმა, სახელმწიფოს მიერ მართულმა კაპიტალიზმმა სხვაგვარად განმუხტა წინააღმდეგობა ეკონომიკურ წარმოებასა და სოციალურ კვლავწარმოებას შორის – სახელმწიფო ძალაუფლების კვლავწარმოების მხარეს მიწერით. „სოციალურ კეთილდღეობაზე“ გარკვეული საჯარო პასუხისმგებლობის აღებით, ამ ეპოქის სახელმწიფოები ცდილობდნენ შეწინააღმდეგებოდნენ სოციალურ კვლავწარმოებაზე არა მხოლოდ ექსპლუატაციის კოროზიულ შედეგებს, არამედ მასობრივი უმუშევრობისასაც. ეს მიზანი დაისახეს როგორც კაპიტალისტური ბირთვის დემოკრატიული კეთილდღეობის სახელმწიფოებმა, ისე პერიფერიის განვითარებადმა სახელმწიფოებმა, რომლებსაც დამოუკიდებლობა ახალი მოპოვებული ჰქონდათ – მი-

უხედავად იმისა, რომ მისი განხორციელების თანაბარი შესაძლებლობები არ გააჩნდათ.

კიდევ ერთხელ, მოტივები აირია. ელიტების ფენამ ლამის დაიჭერა, რომ მაქსიმალური მოგების გამოწერვის კაპიტალის მოკლევადიანი ინტერესი, დროთა განმავლობაში დაგროვების შესანარჩუნებლად, გრძელვადიან მოთხოვნებს უნდა დაქვემდებარებოდა. ამ აქტორებისთვის სახელმწიფოს მიერ მართული რეჟიმის შექმნა კაპიტალისტური სისტემის გადარჩენის საკითხი იყო, როგორც საკუთარი თვითმადესტაბილიზებული მიდრეკილებებისგან, ისე მასობრივი მობილიზაციის ეპოქაში რევოლუციის საფრთხისგანაც. პროდუქტიულობა და მომგებიანობა მოითხოვდა ჯანსაღი, განათლებული სამუშაო ძალის „ბიოპოლიტიკურ“ კულტივაციას, რომელსაც რაღაც დასაკარგი ექნებოდა სისტემაში, განსხვავებით დაკონკილი რევოლუციონერი მდაბიოებისგან (19). ჯანდაცვაში, სკოლებში, ბავშვთა მოვლაში, ხანდაზმულობის პენსიებში საზოგადოებრივი ინვესტიციები, რასაც კორპორატიული უზრუნველყოფა დაემატა, აუცილებლობად აღიქმებოდა იმ ეპოქაში, როდესაც კაპიტალისტურ დამოკიდებულებებს სოციალური ცხოვრება იმდენად ჰქონდა გათელილი, რომ მუშათა კლასებს საკუთარი ძალებით გამრავლების საშუალება აღარ გააჩნდათ. ამ სიტუაციაში სოციალური კვლავწარმოება კაპიტალიზმის შინაგანი პროცესი უნდა გამხდარიყო, კაპიტალისტური წესრიგის ოფიციალურად მართულ სფეროს უნდა დაბრუნებოდა.

ეს პროექტი ეკონომიკური „მოთხოვნის“ ახალ პრობლემას შეერწყა. კაპიტალიზმისთვის ენდემური ზრდისა და დაცემის ციკლების მოსწორების მცდელობაში, ეკონომიკის რეფორმატორები ცდილობდნენ უზრუნველყოფით უწყვეტი ზრდა, კაპიტალისტურ ბირთვში მშრომელებისთვის, როგორც მომხმარებლებისთვის, ორმაგი მოვალეობის შესრულების შესაძლებლობის მინიჭებით. პროდუქტების მიღებით, რასაც მოჰყვა უფრო მაღალი ხელფასები და საჯარო სექტორში დანახარჯების ზრდა, რამაც შექმნა სამუშაო ადგილები, ამ აქტორებმა ხელახლა გამოიგონეს ოჯახი კერძო სივრცედ ყოველდღიური გამო-

ყენების მასობრივი წარმოების პროდუქციის საოჯახო მოხმარებისთვის (20). ერთი მხრივ, მუშათა კლასის ოჯახური კონსიუმერიზმით, და სახელმწიფოს მიერ მხარდაჭერილი კვლავწარმოებით მეორე მხრიდან, ამ „ფორდისტულმა“ მოდელმა მარკეტიზაციისა და სოციალური დაცვის პროექტების ახალი სინთეზი წარმოქმნა; პროექტების, რომლებსაც პოლანი შეუთავსებელ, ანტითეზურ პროექტებად მიიჩნევდა.

მაგრამ პირველ რიგში მუშათა კლასები, ქალები და კაცები, იყვნენ ისინი, ვინც საკუთარი ინტერესებით, მიუძღოდა ბრძოლას საჯარო უზრუნველყოფისათვის. მათთვის მთავარი საკითხი საზოგადოების სრულფასოვანი წევრობა იყო, დემოკრატიული მოქალაქეობა, – აქედან გამომდინარე, ღირსება, უფლებები, პატივისცემა და მატერიალური კეთილდღეობა, რომელთაგან თითოეული გაიგებოდა როგორც სტაბილური ოჯახური ცხოვრების მომთხოვნი. სოციალ-დემოკრატიის მიღებით, მუშათა კლასები ასევე სძენდნენ ღირებულებას სოციალურ კვლავწარმოებას ეკონომიკური წარმოების ყოვლისშთანმთქმელი დინამიზმის საწინააღმდეგოდ. ფაქტობრივად, ისინი ხმას აძლევდნენ ოჯახს, ქვეყანას და ცოცხალ სამყაროს ქარხნის, სისტემისა და მანქანის საწინააღმდეგოდ.

ლიბერალური რეჟიმის დამცავი კანონმდებლობისგან განსხვავებით, სახელმწიფო-კაპიტალიზმში კლასობრივი კომპრომისის შედეგად დამკვიდრდა და წარმოადგენდა დემოკრატიულ წინსვლას. წინამორბედისგან განსხვავებით, ახალი წყობები სოციალური რეპროდუქციის სტაბილიზაციასაც ემსახურებოდა (სულ ცოტა, ზოგიერთისთვის და გარკვეულ პერიოდით მაინც). კაპიტალისტურ ბირთვში მყოფი ეთნიკური უმრავლესობის მშრომელებისთვის მათ შეამსუბუქეს ოჯახური ცხოვრების მატერიალური სიმძიმე და ხელი შეუწყვეს პოლიტიკურ ჩართულობას. მაგრამ სანამ ოქროს ხანად გამოვაცხადებდეთ, გავიხსენოთ ის ძირითადი გამონაკლისები, რამაც ეს მიღწევები შესაძლებელი გახადა.

ახლაც, ისევე, როგორც ადრე, ბირთვში სოციალური რეპროდუქციის დაცვა იმპერიალიზმთან იყო გადახლართული. ფორდისტული რეჟიმები

სოციალურ უფლებებს აფინანსებდნენ ნაწილობრივ პერიფერიებში (მათ შორისაა ბირთვის შიდა პერიფერიებში) მიმდინარე ექსპროპრიაციით, რომელიც დეკოლონიზაციის შემდეგაც კი განაგრძობდა არსებობას ძველი თუ ახალი ფორმებით (21). იმავე დროს, ცივი ომის სამიზნეში ამოღებული პოსტკოლონიური სახელმწიფოები თავიანთი რესურსების დიდ ნაწილს, იმპერიული მტაცებლობით უკვე ამოწურულს, მიმართავდნენ მსხვილმასშტაბიანი განვითარების პროექტებისკენ, რაც ხშირად „საკუთარი“ ძირძველი ხალხის ექსპროპრიაციას გულისხმობდა. პერიფერიებში სოციალური კვლავწარმოება ფართო უმრავლესობისთვის გარეგან პროცესად რჩებოდა, რამდენადაც სოფლად მცხოვრები მოსახლეობა საკუთარი თავის იმედად იყო მიტოვებული. როგორც მისი წინამორბედი, ისე სახელმწიფოს მიერ მართული რეჟიმი, გადახლართული იყო რასობრივ იერარქიასთან. აშშ-ის სოციალურმა დაბლევამ გამოიწვია საოჯახო და სოფლის მეურნეობის მუშაკები, რითაც ბევრ აფრიკელ ამერიკელს ფაქტობრივად ჩამოართვა სოციალური უფლებები (22). კვლავწარმოებითი შრომის რასობრივმა დაყოფამ, რაც მონობის დროს დაიწყო, ჯიმ ქროუს დროს ახალი სახე შეიძინა, როდესაც ფერადკანიანი ქალები, საკუთარი ოჯახის ხარჯზე, „თეთრი“ ოჯახების ბავშვების აღზრდისა და სახლების დასუფთავების მცირეანაზღაურებიან სამუშაოს ასრულებდნენ (23).

არც გენდერულ იერარქიულობას იყო მოკლებული ეს წყობა, რამდენადაც ფემინისტური ხმები საკმაოდ გააჩუმეს მისი შენების პროცესში. იმ პერიოდში (დაახლოებით 1930-იანი წლებიდან 1950-იანი წლების ჩათვლით), როდესაც ფემინისტური მოძრაობები საზოგადოებაში დიდი ხილვადობით არ სარგებლობდნენ, მეტად იშვიათად, რომ ვინმე შეწინააღმდეგებოდა მოსაზრებას, რომ მშრომელთა კლასის ღირსება „ოჯახის ხელფასს“, ოჯახში მამაკაცის ავტორიტეტს და გენდერული განსხვავებულობის მკაცრ აღქმას მოითხოვდა. შედეგად, სახელმწიფოს მიერ მართვადი კაპიტალიზმის ძირითადი ტენდენცია ბირთვის წევრ ქვეყნებში ჰეტერონორმატიული კაცი-მარჩენალი/ქალი-შინამეურნის მოდელზე ფასის აწევა იყო. საჭარო ინვესტიციებმა სოციალურ კვლავწარმოებაში გააძლიერა ეს ნორმები. შეერთებულ შტატებში კეთილდღეობის სისტემამ დუალიზებული ფორმა მიიღო

და დაიყო სტიგმატიზებულ ღარიბთა დახმარებად („თეთრი“) ქალებისა და ბავშვებისთვის, რომელთაც ხელი არ მიუწვდებოდათ კაცის ხელფასზე და რესპექტაბელურ სოციალურ დაზღვევად მათთვის, ვინც „მშრომელებად“ შედგნენ (24). ამის საპირისპიროდ, ევროპულ წყობებში ანდროცენტრულმა იერარქიამ სხვაგვარად გაიდგა ფესვები: დედების პენსიებად და ანაზღაურებად სამუშაოზე მიბმულ უფლებებად დაყოფით, რაც ხშირ შემთხვევაში პრონატალისტური დღის წესრიგით იყო განპირობებული, და რომელიც სახელმწიფოთაშორისმა კონკურენციამ წარმოშვა (25). ოჯახის და შრომის ანდროცენტრული გაგების ინსტიტუციონალიზაციით, ორივე მათგანმა პეტერონორმატიულობისა და გენდერული იერარქიის ნატურალიზება მოახდინა და დიდწილად აარიდა ისინი პოლიტიკური დავის საგნად ქცევას.

ამ ყველაფერთან დაკავშირებით, სოციალ-დემოკრატიამ ემანსიპაცია სოციალური დაცვისა და მარკეტიზაციის ალიანსს შესწირა მსხვერპლად, მაშინაც კი, როცა რამდენიმე ათწლეულის განმავლობაში ამსუბუქებდა კაპიტალიზმის სოციალურ წინააღმდეგობრიობას. მაგრამ სახელმწიფო-კაპიტალისტური რეჟიმის დაშლა დაიწყო, ჯერ პოლიტიკურად, 1960-იან წლებში, როდესაც ახალმა გლობალურმა მემარცხენე მოძრაობამ იფეთქა ემანსიპაციის სახელით, მისთვის დამახასიათებელი იმპერიული, გენდერული და რასობრივი გარიყვის, აგრეთვე ბიუროკრატიული პატერნალიზმის წინააღმდეგ; შემდეგ კი – ეკონომიკურად, 1970-იან წლებში, როდესაც „სტაგფლაციამ“, „პროდუქტიულობის კრიზისმა“ და მოგების მაჩვენებლების შემცირებამ წარმოებაში ბიძგი მისცა ნეოლიბერალების მცდელობებს თავის ნებაზე მიეშვათ მარკეტიზაცია. თუ ეს ორი მხარე ძალებს გააერთიანებდა, ის, რაც მსხვერპლად შეიწირებოდა, სოციალური დაცვა იქნებოდა.

ფინანსიალიზებული კაპიტალიზმის სოციალური წინააღმდეგობა

წინამორბედი ლიბერალური რეჟიმის მსგავსად, სახელმწიფოს მიერ მართული კაპიტალისტური წესრიგი, გახანგრძლივებული კრიზისის პირობებში, დაიშალა. გასული საუკუნის 80-იანი წლებისთვის, გულთმისან დამკვირვებლებს უკვე შეეძლოთ ამოეცნოთ იმ ახალი რეჟიმის ჯერ კიდევ მკრთალი კონტურები, რომელიც მალე მიმდინარე ეპოქის ფინანსურ კაპიტალიზმად იქცეოდა. გლობალიზებადი და ნეოლიბერალური ეს ახალი რეჟიმი ახლა ხელს უწყობს სახელმწიფო და კორპორატიულ დეზინვესტირებას სოციალური კეთილდღეობისგან, როცა ქალებს ანაზღაურებად სამუშაო ძალაში იბირებს. ამრიგად, მას გარეთ გამოაქვს ოჯახებსა და თემებზე ზრუნვის სამუშაო, როცა მისი შესრულების მათეულ შესაძლებლობებს ამცირებს. შედეგი სოციალური რეპროდუქციის ახალი, დუალიზებული ფორმირებაა, რომელშიც ის გასაქონლებულია მათთვის, ვისაც მის სანაცვლოდ ფულის გადახდა შეუძლია და პრივატიზებულია მათთვის, ვისაც არ შეუძლია, რამდენადაც, მეორე კატეგორიიდან ზოგიერთები, (დაბალი) ანაზღაურების სანაცვლოდ, ასრულებენ ზრუნვის სამუშაოს პირველ კატეგორიაში შემავალთათვის. იმავე დროს, ფემინისტური კრიტიკისა და დეინდუსტრიალიზაციის დარტყმებმა საბოლოოდ ჩამოაცილეს „ოჯახის ხელფასს“ მთელი სანდოობა. ამ იდეამ გზა დაუთმო „ორმარჩენალიანი ოჯახის“ უფრო თანამედროვე ნორმას.

ამ მოვლენების მთავარი მამოძრავებელი და ამ რეჟიმის განმსაზღვრელი მახასიათებელია ვალის ახალი ცენტრალურობა. ვალი ის ინსტრუმენტია, რომლის საშუალებითაც გლობალური ფინანსური ინსტიტუტები აიძულებენ სახელმწიფოებს სოციალური ხარჯების შემცირებას, „ქალების შემოჭერის“ პოლიტიკის გატარებას და ზოგადად, ინვესტორებთან გარიგებაში შესვლას დაუცველი მოსახლეობისგან ღირებულების ამოსაღებად. გლობალური სამხრეთის გლეხებს ძირითადად სწორედ დავალიანების გზით ერთმევათ მიწებზე საკუთრების უფლება კორპორატიული მიტაცების ახალ რაუნდში, რომელიც მიზნად ისახავს ენერგიის, წყლის, სახნავ-სათესი მიწებისა და „ნახშირ-

ბადის კომპენსაციის“ მიწოდებაზე კონტროლს საბაზრო ფასზე მანიპულირებისთვის. ისევე როგორც, სულ უფრო და უფრო მეტად ხდება ვალი ისტორიულ ბირთვში დაგროვების საშუალება. რამდენადაც დაბალანაზღაურებადი, პრეკარიული მომსახურების სექტორი ანაცვლებს პროფკავშირიზებულ ინდუსტრიულ შრომას, ხელფასები სოციალური კვლავწარმოებისთვის, საჭირო სახსრებს ჩამოუვარდება; ამ „გიგ ეკონომიკაში“¹ უწყვეტი სამომხმარებლო ხარჯები სამომხმარებლო ვალის ექსპონენციალურ ზრდას მოითხოვს (26). სხვა სიტყვებით რომ ვთქვათ, სწორედ ვალია ის, რისი მეშვეობითაც კაპიტალი უფრო და უფრო მეტად ახერხებს შრომის კანიზალიზაციას, ქვეყნების დისციპლინირებას, სიმდიდრის გადაზიდვას პერიფერიიდან ბირთვში და ღირებულების ამოწოვას შინამეურნეობებისგან, ოჯახებისგან, თემებისა და ბუნებისგან.

ეფექტი კაპიტალიზმის თანდაყოლილი წინააღმდეგობის გაძლიერებაა ეკონომიკურ წარმოებასა და სოციალურ კვლავწარმოებას შორის. ვინაიდან წინა რეჟიმმა სახელმწიფოებს მიანიჭა უფლებამოსილება, კერძო ფირმების მოკლევადიანი ინტერესები მდგრადი დაგროვების გრძელვადიანი მიზნისთვის დაექვემდებარებინათ, ნაწილობრივ, კვლავწარმოების სტაბილიზაციით საჯარო სერვისების მეშვეობით, ეს რეჟიმი ფინანსურ კაპიტალს უფლებას აძლევს მოახდინოს სახელმწიფოებისა და საზოგადოების დისციპლინირება კერძო ინვესტორების უშუალო ინტერესების შესაბამისად, განსაკუთრებით, საჯარო დევინვესტიციის მოთხოვნით სოციალური კვლავწარმოებისგან. და მაშინ, როცა წინა რეჟიმმა მარკეტიზაციას ემანსიპაციის წინააღმდეგ მოკავშირედ სოციალური დაცვა გაუხადა, ეს რეჟიმი ქმნის კიდევ უფრო დამახინჯებულ კონფიგურაციას, რომელშიც ემანსიპაცია უერთდება მარკეტიზაციას, რათა ძირი გამოეთხაროს სოციალურ დაცვას.

ახალი რეჟიმი ბრძოლების ორი წყების საბედისწერო კვეთიდან წარმოიშვა. ერთმა წყებამ თავისუფალი ვაჭრობის მხარდამჭერ-

1 მოთხოვნაზე დამყარებული ეკონომიკა, სადაც დასაქმებულთა უმრავლესობას დროებითი სამსახური აქვს ან ფრილანსერიო

ბის აღმავალი პარტია, რომელიც მიზნად ისახავდა კაპიტალისტური ეკონომიკის ლიბერალიზაციასა და გლობალიზაციას, ბირთვის ქვეყნებში დასუსტებული შრომითი მოძრაობების წინააღმდეგ მომართა, რომელიც ერთ დროს სოციალ-დემოკრატიის მხარდაჭერის ყველაზე მძლავრი ბაზა იყო, თუმცა ახლა თავდაცვით პოზიციაში იდგა, თუ ჯერ კიდევ არ იყო სრულიად დამარცხებული. ბრძოლების მეორე ნაკრებში პროგრესული „ახალი სოციალური მოძრაობები“, რომლებიც გენდერულ, სქესობრივ, რასობრივ, ეთნიკურ და რელიგიურ იერარქიებს ეწინააღმდეგებოდნენ, იმ მოსახლეობის წინააღმდეგ განწყობილნი, რომლებიც ფესვგადგმული შეხედულებებისა და პრივილეგიების დაცვას ესწრაფოდნენ, რასაც ახლა ახალი ეკონომიკის „კოსმოპოლიტიზმი“ ემუქრებოდა. ბრძოლების ამ ორი წყების შეჯახებამ გასაკვირი შედეგი გამოიღო: „პროგრესული“ ნეოლიბერალიზმი, რომელიც ხოტბას ასხამს „მრავალფეროვნებას“, მერიტოკრატიას და „ემანსიპაციას“ იმ დროს, როცა თვითონ შლის სოციალურ დაცვას და ახდენს სოციალური კვლავწარმოების ხელახალ ექტერნალიზაციას. შედეგი არა მხოლოდ დაუცველი მოსახლეობის მიტოვება ხდება მტაცებელი კაპიტალის წინაშე, არამედ ემანსიპაციის ხელახლა განსაზღვრაც, ბაზრის პირობების შესაბამისად (27).

ამ პროცესში ემანსიპატორული მოძრაობები მონაწილეობდნენ. ყველა მათგანმა, ანტირასისტული, მულტიკულტურალისტური, LGBTQ განთავისუფლებისა და ეკოლოგიური მოძრაობების ჩათვლით, ბაზარზე მორგებული ნეოლიბერალური მიმდინარეობები გააჩინა. მაგრამ ფემინისტური ტრანსფორმაცია განსაკუთრებით საბედისწერო/ფატალური აღმოჩნდა, გენდერისა და სოციალური რეპროდუქციის კაპიტალიზმთან ხანგრძლივი გადახლართვიდან გამომდინარე (28). მისი წინამორბედი თითოეული რეჟიმის მსგავსად, ფინანსიალიზებული კაპიტალიზმი წარმოება-კვლავწარმოების დაყოფის ინსტიტუციონალიზაციას გენდერულ საფუძველზე ახდენს. თუმცა, წინამორბედებისგან განსხვავებით, მისი დომინანტური წარმოსახვა ლიბერალურ-ინდივიდუალისტურია და გენდერული თვალსაზრისით ეგალიტარული – ქალი კაცის თანასწორად მიიჩნევა ყველა სფეროში და იმსახურებს

თანაბარ შესაძლებლობებს უნარების რეალიზებისთვის, მათ შორის, და შეიძლება განსაკუთრებითაც, წარმოების სფეროში. მასთან შედარებით კვლავწარმოება წარმოჩნდება გადმონაშთად, პროგრესის წინააღმდეგ, რომელიც, ასეა თუ ისე, უნდა გადაილახოს განთავისუფლებისკენ მიმავალ გზაზე.

მიუხედავად მისი ფემინისტური აურისა, ან შესაძლოა მის გამოც, ეს კონცეფცია წარმოაჩენს კაპიტალიზმის სოციალური წინააღმდეგობრიობის ამჟამინდელ ფორმას, რომლის ინტენსივობაც ახალ მასშტაბებს აღწევს. საჯარო სერვისების შემცირებისა და ანაზღაურებად სამუშაოზე ქალების რეკრუტირების მსგავსად, ფინანსიალიზებულმა კაპიტალიზმმა შეამცირა რეალური ხელფასები, რის შედეგადაც გაზარდა ანაზღაურებადი სამუშაო საათების რაოდენობა, რაც შინამეურნეობას ოჯახის სარჩენად სჭირდებოდა, და ზრუნვის შრომის სხვებზე გადასაბარებლად, უიმედო ბრძოლის გაჩაღება გამოიწვია (29). „ზრუნვის სიცარიელის“ შესავსებად, რეჟიმს ღარიბი ქვეყნებიდან შედარებით მდიდარ ქვეყნებში მშრომელი მიგრანტები შემოჰყავს. როგორც წესი, ღარიბი რეგიონებიდან წამოსული რასიალიზებული ან/და სოფლად მცხოვრები ქალები არიან ისინი, ვინც რეპროდუქციულ და ზრუნვით სამუშაოზე საქმდებიან, რომელსაც უწინ უფრო პრივილეგირებული ქალები ასრულებდნენ. ამისათვის მიგრანტებმა თავიანთი ოჯახური და საზოგადოებრივი პასუხისმგებლობები სხვებს უნდა გადააბარონ, კიდევ უფრო ღარიბ მომვლელებს, რომლებიც, თავის მხრივ, ასევე იქცევიან – და ა.შ. და ა.შ., სანამდეც „გლობალური მოვლის ჯაჭვი“ გაგრძელდება. შედეგი არა „ზრუნვითი სიცარიელის“ ამოვსება, არამედ მისი გადატანა – უფრო მდიდარი ოჯახებიდან ღარიბ ოჯახებზე, გლობალური ჩრდილოეთიდან გლობალურ სამხრეთზე (30).

ეს სცენარი შეესაბამება გენდერულ სტრატეგიებს იმ ფულადი სახსრების არმქონე, დავალიანებული პოსტკოლონიური სახელმწიფოებისა, რომლებიც ექვემდებარებიან საერთაშორისო სავალუტო ფონდის სტრუქტურული კორექტირების პროგრამებს. მყარი ვალუტის უკიდურესი საჭიროების მქონე ზოგიერთი მათგანი აქტიურად უწყობდა

ხელს ქალთა ემიგრაციას საზღვარგარეთ ანაზღაურებადი ზრუნვითი შრომის შესასრულებლად, ფულადი გზავნილების მისაღებად. ზოგიერთები კი ცდილობდნენ პირდაპირი უცხოური ინვესტიციებისთვის მოეწონებინათ თავი ექსპორტის გადამუშავების ზონების შექმნით, ხშირად ინდუსტრიებში (როგორიცაა ტექსტილი და ელექტროტექნიკის აწყობა), რომლებსაც ქალი მშრომელების დასაქმება ურჩევნიათ (31). ორივე შემთხვევაში, სოციალურ-რეპროდუქციული შესაძლებლობები კიდევ უფრო ზარალდება.

მდგომარეობის სიმძაფრეს შეერთებულ შტატებში განვითარებული ორი ბოლოდროინდელი მოვლენა წარმოაჩენს. პირველი კვერცხუჯრედის გაყინვის მზარდი პოპულარობაა, რაც ჩვეულებრივ ათი ათასი დოლარის ღირებულების პროცედურაა, მაგრამ ახლა IT ფირმები მას უფასოდ სთავაზობენ მაღალკვალიფიციურ ქალ თანამშრომლებს. ამ მუშაკების მოზიდვისა და შენარჩუნების სურვილით, ფირმები, როგორიცაა Apple და Facebook, მათ სერიოზულ მოტივაციას უქმნიან შვილის გაჩენის გადასავადებლად, სინამდვილეში კი ეუბნებიან: „მოიცადეთ. გააჩინეთ შვილები ორმოცი, ორმოცდაათი ან თუნდაც სამოცი წლის ასაკში, თქვენი მაღალპროდუქტიული, ენერგიული წლები კი ჩვენ მოგვიძღვენით“ (32).

აშშ-ში განვითარებული მეორე მოვლენაც თანაბრად ავლენს კვლავწარმოებასა და წარმოებას შორის წინააღმდეგობის სიმპტომებს. ეს მოვლენა რძის გამოწვევის ძვირადღირებული, მაღალტექნოლოგიური მექანიკური ტუმბოების გამრავლებაა. ეს არის „გაკეთებული“ არჩევანი იმ ქვეყანაში, რომლის სამუშაო ძალაშიც ქალები მაღალი მაჩვენებლებით მონაწილეობენ; რომელსაც არ აქვს სავალდებულო ანაზღაურებადი დეკრეტული ან მშობლობის შვებულება და რომელიც სასიცვარულო ურთიერთობაშია ტექნოლოგიებთან. ეს ის ქვეყანაცაა, სადაც ძუძუთი კვებას მკაცრი ეტიკეტი აქვს, მაგრამ სრულიად სახეშეცვლილია. მნიშვნელოვანი ის კი აღარ არის, ბავშვს ძუძუს აწოვებდე, ახლა „ძუძუთი კვება“ რძის მექანიკურ გამოწველას და შენახვას ნიშნავს, მოგვიანებით ძიძამ ბოთლით რომ აჭამოს ბავშვს. დროითი

სიღარიბის სიმწვავის პირობებში, ორჯიქიანი სატუმბი, რომელსაც ხელის მოკიდება არ სჭირდება, ყველაზე სასურველად მიიჩნევა, რადგანაც საშუალებას აძლევს ადამიანს ერთდროულად გამოიწველოს რძე ორივე ძუძუდან, როცა ავტომაგისტრალზე მიჰყავს მანქანა სამსახურისკენ (33).

მსგავსი ზენოლის გათვალისწინებით, გასაკვირია, რომ ბოლო წლებში სოციალური კვლავწარმოებისთვის ბრძოლებმა იფეთქა? ჩრდილოელი ფემინისტები თავიანთ სამიზნე წერტილს ხშირად აღწერენ როგორც „ბალანსს ოჯახსა და სამუშაოს შორის“ (34). მაგრამ სოციალური რეპროდუქციისთვის ბრძოლა ბევრად უფრო მეტს გულისხმობს, მათ შორის, გრასრუთ სათემო მოძრაობებს საცხოვრისისთვის, ჯანდაცვისთვის, კვების უსაფრთხოებისა და უპირობო ბაზისური შემოსავლისთვის; ბრძოლას მიგრანტთა უფლებებისთვის, შინ დასაქმებულებისა თუ საჯარო მოსამსახურეთა უფლებებისათვის; კამპანიებს მათ გასაერთიანებლად, ვინც სოციალური მომსახურების შრომით არის დაკავებული კომერციულ მოხუცთა სანატორიუმებში, საავადმყოფოებსა და ბავშვთა მოვლის ცენტრებში; ბრძოლას ისეთი საჯარო სერვისებისთვის, როგორიცაა დღის ცენტრები და მოხუცთა მოვლის სერვისები; ბრძოლებს უფრო მოკლე სამუშაო კვირისთვის თუ მსუყედ ანაზღაურებადი დეკრეტული და მშობლობის შვებულებისთვის. ერთად აღებული, ეს პრეტენზიები ტოლფასია წარმოებასა და კვლავწარმოებას შორის არსებული კავშირის ძირეული რეორგანიზაციის მოთხოვნისა სოციალური მოწყობისთვის, რომელიც საშუალებას მისცემს ნებისმიერი კლასის, სქესის, სექსუალობის და ფერის ადამიანს, სოციალური კვლავწარმოებითი საქმიანობა უსაფრთხო, საინტერესო და კარგად ანაზღაურებად სამსახურს შეუთავსოს.

სოციალური კვლავწარმოების გარშემო მიმდინარე სასაზღვრო ბრძოლებს ისეთივე ცენტრალური მნიშვნელობა აქვს შექმნილ კრიტიკულ მდგომარეობაში, როგორც ეკონომიკურ წარმოებაზე მიმართულ კლასობრივ ბრძოლებს. ისინი, უპირველეს ყოვლისა, ზრუნვის კრიზისს ეპასუხებიან, რომლის ფესვებიც ფინანსური კაპიტალიზმის სტრუქტუ-

რული დინამიკიდან ამოიზრდება. ეს კაპიტალიზმი, რომელსაც ვალი ამოდრავებს და რომელიც გლობალიზდება, სისტემატურად ითვისებს სოციალური კავშირების შესანარჩუნებლად საჭირო რესურსებს. თავის იდეალად „ორმარჩენალიანი ოჯახის“ დასახვით, ის ძალ-ღონის მოკრებაში ეხმარება ემანსიპატორულ მოძრაობებს, რომლებიც მარკეტიზაციის დამცველებთან ერთიანდებიან სოციალური დაცვის პარტიზანების წინააღმდეგ, ახლა უფრო ბრაზიანებად და შოვინისტებად რომ გვევლინებიან. რა შეიძლება წარმოიშვას ამ კრიზისისგან?

კიდევ ერთი მუტაცია?

კაპიტალისტურმა საზოგადოებამ თავისი არსებობის განმავლობაში რამდენჯერმე იცვალა სახე. განსაკუთრებით, ზოგადი კრიზისის დროს, როდესაც მრავალი წინააღმდეგობა – პოლიტიკური, ეკონომიკური, ეკოლოგიური თუ სოციალურ-რეპროდუქციული – ერთმანეთში ირევა და ამძაფრებს ერთიმეორეს, სასაზღვრო ბრძოლები გაჩაღდა კაპიტალიზმისთვის არსებითი ინსტიტუციური დაყოფების ადგილებში: სადაც ეკონომიკა ხვდება პოლიტიკას, სადაც საზოგადოება ხვდება ბუნებას. და სადაც წარმოება ხვდება კვლავწარმოებას. ამ საზღვრებზე სოციალური აქტორები კაპიტალისტური საზოგადოების ინსტიტუციური რუკის გადასაწერად გაერთიანდნენ. მათი ძალისხმევით მეცხრამეტე საუკუნის ლიბერალური კონკურენტული კაპიტალიზმი ჯერ მეოცე-საუკუნისდროინდელ, სახელმწიფოს მიერ მართულ კაპიტალიზმად იქცა, შემდეგ კი ახლანდელი ეპოქის ფინანსურ კაპიტალიზმად. ისტორიულადაც, კაპიტალიზმის სოციალური წინააღმდეგობა მნიშვნელოვანი ელემენტი იყო კრიზისის დასაჩქარებლად, რამდენადაც სოციალური კვლავწარმოების ეკონომიკური წარმოებისგან გამყოფი ზღვარი სოციალური ბრძოლის მთავარ ადგილად და ცენტრალურ საყრდენად იქცა. თითოეულ შემთხვევაში, სადაც კაპიტალისტური საზოგადოების გენდერული წესრიგი ხდება და შედეგი დამოკიდებულია სამხრისი მოძრაობის მთავარ პოლუსებს – მარკეტიზაცია, სოციალური დაცვა და ემანსიპაცია – შორის დამყარებულ ალიანსებზე.

ამ დინამიკამ სფეროებად დაყოფიდან ოჯახის ანაზღაურებაზე, შემდეგ კი ორმარჩენალიან ოჯახზე გადასვლა განაპირობა.

რა მოსდევს ახლანდელ კონიუნქტურას? არის ფინანსური კაპიტალიზმის ამჟამინდელი წინააღმდეგობები საკმარისად მძაფრი საიმისოდ, რომ ზოგადი კრიზისის კვალიფიკაცია მივანიჭოთ და უნდა ველოდოთ თუ არა კაპიტალისტური საზოგადოების კიდევ ერთ მუტაციას? მისცემს ბიძგს ამჟამინდელი კრიზისი დამაკმაყოფილებელი მასშტაბისა და ხედვის ბრძოლის გაჩაღებას არსებული რეჟიმის გარდასაქმნელად? შეიძლება სოციალისტური ფემინიზმის ახალმა ფორმამ მიაღწიოს წარმატებას მეინსტრიმული მოძრაობის მიერ მარკვეტიზაციასთან გაჩაღებული სასიყვარულო ურთიერთობის დაშლაში, როცა ემანსიპაციასა და სოციალურ დაცვას შორის ახალ ალიანსს ქმნის – და თუ ასეა, რისთვის? როგორ შეიძლება დღეს წარმოება-კვლავწარმოების დაყოფა გარდაიქმნას და რას შეუძლია ორმარჩენალიანი ოჯახის ჩანაცვლება?

აქ არაფერი მითქვამს ისეთი, ამ კითხვებს პასუხს რომ პირდაპირ სცემდეს. მაგრამ საძირკვლის გათხრით, რაც მათი დასმის საშუალებას გვაძლევს, შევეცადე ცოტა ნათელი მომეფინა არსებული კონიუნქტურისათვის. კერძოდ, ვივარაუდებ, რომ დღევანდელი ზრუნვის კრიზისის ფესვები კაპიტალიზმის შინაგანი სოციალური წინააღმდეგობრიობიდან მომდინარეობს – უფრო სწორად, მწვავე ფორმიდან, რომელსაც დღეს ეს წინააღმდეგობრიობა იღებს, ფინანსიალიზმულ კაპიტალიზმში. თუ ეს სწორია, მაშინ ეს კრიზისი სოციალური პოლიტიკის შეკეთების მცდელობით არ მოგვარდება. მისი გადაჭრის გზა მხოლოდ ამ სოციალური წესრიგის ღრმა, სტრუქტურულ გარდაქმნაზე შეიძლება გადიოდეს. პირველ რიგში, საჭიროა, დაიძლიოს ფინანსურ-კაპიტალიზმისეული მტაცებლური დამორჩილება წარმოებისა კვლავწარმოებაზე, მაგრამ ამჯერად არც ემანსიპაცია უნდა გაიწიროს მსხვერპლად და არც სოციალური დაცვა. ეს, თავის მხრივ, მოითხოვს წარმოება-კვლავწარმოების განსხვავების სრულად გარდაქმნას და გენდერული წესრიგის ახლებულ წარმოსახვას. იქნება თუ არა შედეგი თავსებადი კაპიტალიზმთან საერთოდ, არავინ იცის.

შენიშვნები

(1) ამ ესეს ადრეული ვერსია გამოქვეყნდა სახელწოდებით, „კაპიტალისა და ზრუნვის წინააღმდეგობა“ *New Left Review*-ში (ივლისი/აგვისტო, 2016): 99–117.

(2) Ruth Rosen, “The Care Crisis,” *Nation*, February 27, 2007; Cynthia Hess, “Women and the Care Crisis,” Institute for Women’s Policy Research Briefing Paper, IWPR C#401, April 2013, <http://www.iwpr.org/publications/pubs/women-and-the-care-crisis-valuing-in-home-care-in-policy-andpractice>. Daniel Boffey, “Half of All Services Now Failing as UK Care Sector Crisis Deepens,” *Guardian*, September 26, 2015. For “time poverty,” see Arlie Hochschild, *The Time Bind: When Work Becomes Home and Home Becomes Work* (New York: Henry Holt, 2001); Heather Boushey, *Finding Time: The Economics of Work-Life Conflict* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2016). For “family/work balance,” see Heather Boushey and Amy Rees Anderson, “Work-Life Balance: 5 Ways To Turn It From The Ultimate Oxymoron Into A Real Plan,” *Forbes*, July 26, 2013, <https://www.forbes.com/sites/amyanderson/2013/07/26/work-life-balance-theultimate-oxymoron-or-5-tips-to-help-you-achieve-better-worklifebalance/#7af10a775841>; Martha Beck, “Finding Work-Life Balance: How To Keep Your Job And Home Lives Separate And Healthy,” *Huffington Post*, March 10, 2015, http://www.huffingtonpost.com/2013/04/10/work-lifebalance-job-home-strategies-for-women_n_3044764.html. For “social depletion,” see Shirin M. Rai, Catherine Hoskyns, and Dania Thomas, “Depletion: The Cost of Social Reproduction,” *International Feminist Journal of Politics* 16, no. 1 (2013): 1–20.

(3) კაპიტალიზმის, როგორც ეკონომიკური ხედვის კრიტიკისა და „ფართო“ ხედვის დაცვისათვის იხ. ნენსი ფრეიზერი, „მარქსის „დამალალი ადგილსამყოფელის“ მიღმა: კაპიტალიზმის გაფართოებული კონცეფცია“, *New Left Review* 86 (2014): 55–72.

(4) კაპიტალისტური ეკონომიკისთვის აუცილებელი ამოსავალი პოლიტიკური პირობების ანალიზი იხ. ნენსი ფრეიზერი „ლეგიტიმურობის კრიზისი?, ფინანსიალიზებული კაპიტალიზმის პოლიტიკური წინააღმდეგობების შესახებ“, *Critical Historical Studies* 2, no. 2 (2015): 157–89; აუცილებელი ეკოლოგიური პირობების შესახებ, იხ. ჯეიმს ო’კონორი, „კაპიტალიზმი, ბუნება, სოციალიზმი: თეორიული შესავალი“ *Capitalism, Nature, Socialism* 1, no. 1 (1988): 1–22.

(5) ბევრმა ფემინისტმა თეორეტიკოსმა შეიმუშავა ამ არგუმენტის ვერსიები. მარქსისტულ-ფემინისტური ფორმულირებებისთვის, იხ. ლის ვოგელი, „მარქსიზმი და ქალთა ჩაგვრა: უნიტარული თეორიისკენ“ (Chicago: Haymarket Books, 2013); სილვია ფედერიჩი, „რევოლუცია ნულოვან წერტილზე: სახლის საქმე, კვლავწარმოება და ფემინისტური ბრძოლა“ (Oakland, CA: PM Press, 2012).

(6) For boundary struggles, see Fraser, “Behind Marx’s ‘Hidden Abode.’”

- (7) Louise A. Tilly and Joan W. Scott, *Women, Work, and Family* (London: Routledge, 1987).
- (8) Karl Marx and Friedrich Engels, "Manifesto of the Communist Party," in *The Marx-Engels Reader*, ed. Robert C. Tucker (New York: Norton, 1978), 487–88; Friedrich Engels, *The Origin of the Family, Private Property and the State* (New York: Penguin, 2010), 106–114.
- (9) Nancy Woloch, *A Class by Herself: Protective Laws for Women Workers, 1890s–1990s* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 2015).
- (10) Karl Polanyi, *The Great Transformation* (Boston: Beacon Press, 2001), 87, 138–39, 213.
- (11) Ava Baron, "Protective Labor Legislation and the Cult of Domesticity," *Journal of Family Issues* 2, no. 1 (1981): 25–38.
- (12) Maria Mies, *Patriarchy and Accumulation on a World Scale* (London: Zed Books, 2014), 74.
- (13) Eli Zaretsky, *Capitalism, the Family and Personal Life* (New York: HarperCollins, 1986); Stephanie Coontz, *The Social Origins of Private Life: A History of American Families 1600–1900* (London: Verso, 1988).
- (14) Judith R. Walkowitz, *Prostitution and Victorian Society: Women, Class, and the State* (Cambridge: Cambridge University Press, 1980); Barbara Hobson, *Uneasy Virtue: The Politics of Prostitution and the American Reform Tradition* (Chicago: University of Chicago Press, 1990).
- (15) Angela Y. Davis, "Reflections on the Black Woman's Role in the Community of Slaves," *Massachusetts Review* 13, no. 2 (1972): 81–100.
- (16) David Wallace Adams, *Education for Extinction: American Indians and the Boarding School Experience, 1875–1928* (Lawrence: University Press of Kansas, 1995); Ward Churchill, *Kill the Indian and Save the Man: The Genocidal Impact of American Indian Residential Schools* (San Francisco: City Lights, 2004).
- (17) Gayatri C. Spivak, "Can the Subaltern Speak?" in *Marxism and the Interpretation of Culture*, ed. Cary Nelson and Lawrence Grossberg (Urbana-Champaign, University of Illinois Press, 1988), 305.
- (18) For the concept of the triple movement, see Nancy Fraser, "Marketization, Social Protection, Emancipation: Toward a Neo-Polanyian Conception of Capitalist Crisis," in *Business as Usual: The Roots of the Global Financial Meltdown*, edited by Craig Calhoun and Georgi Derluigan (New York: New York University Press, 2011), 137–58; and Nancy Fraser, "A Triple Movement? Parsing the Politics of Crisis after Polanyi," *New Left Review* 81 (2013): 119–32.

(19) Michel Foucault, "Governmentality" in *The Foucault Effect*, edited by Graham Burchell, Colin Gordon, and Peter Miller (Chicago: University of Chicago Press, 1991), 87–104; Michel Foucault, *The Birth of Biopolitics: Lectures at College de France 1978–1979* (New York: Picador, 2010), 64.

(20) Kristin Ross, *Fast Cars, Clean Bodies: Decolonization and the Reordering of French Culture* (Cambridge, MA: MIT Press, 1996); Dolores Hayden, *Building Suburbia: Green Fields and Urban Growth* (New York: Vintage, 2003); Stuart Ewen, *Captains of Consciousness: Advertising and The Social Roots of the Consumer Culture* (New York: Basic Books, 2008).

(21) ამ ეპოქაში, სახელმწიფოს მხარდაჭერა სოციალური რეპროდუქციის მიმართ ფინანსდებოდა საგადასახდო შემოსავლებითა და საგანგებო ფონდებისგან, რომელსაც სწირავდნენ როგორც მშრომელები მეტროპოლიტენიდან, ისე კაპიტალისტები, განსხვავებული ოდენობებით, კონკრეტულ შტატში არსებული კლასობრივი ძალაუფლებრივი დამოკიდებულებების მიხედვით. მაგრამ ამ შემოსავლის დინებები სივდებოდა ღირებულებით, რომელსაც პირდაპირი უცხოური ინვესტიციისგან მიღებული მოგების ფორმითა და უთანასწორო გაცვლაზე დამყარებული ვაჭრობის მეშვეობით ეზიდებოდნენ პერიფერიიდან.

(22) Jill Quadagno, *The Color of Welfare: How Racism Undermined the War on Poverty* (Oxford: Oxford University Press, 1994); Ira Katznelson, *When Affirmative Action Was White: An Untold History of Racial Inequality in Twentieth-Century America* (New York: Norton, 2005).

(23) Jacqueline Jones, *Labor of Love, Labor of Sorrow: Black Women, Work, and the Family, from Slavery to the Present* (New York: Basic Books, 1985); Evelyn Nakano Glenn, "From Servitude to Service Work: Historical Continuities in the Racial Division of Paid Reproductive Labor," *Signs* 18, no. 1 (1992): 1–43; Evelyn Nakano Glenn, *Forced to Care: Coercion and Caregiving in America* (Cambridge, MA: Harvard University Press, 2010).

(24) Nancy Fraser, 'Women, Welfare, and the Politics of Need Interpretation,' in Nancy Fraser, *Unruly Practices: Power, Discourse, and Gender in Contemporary Social Theory* (Minneapolis: University of Minnesota Press, 1989), 144–60; Barbara J. Nelson, "Women's Poverty and Women's Citizenship: Some Political Consequences of Economic Marginality," *Signs* 10, no. 2 (1985): 209–31; Diana Pearce, "Women, Work and Welfare: The Feminization of Poverty," in *Working Women and Families*, edited by Karen Wolk Feinstein (Thousand Oaks, CA: Sage, 1979), 103–24; Johanna Brenner, "Gender, Social Reproduction, and Women's Self-Organization: Considering the U.S. Welfare State," *Gender and Society* 5, no. 3 (1991): 311–33.

(25) Hilary Land, "Who Cares for the Family?" *Journal of Social Policy* 7, no. 3 (1978): 257–84; Harriet Holter, ed., *Patriarchy in a Welfare Society* (Oxford: Oxford University Press, 1984); Mary Ruggie, *The State and Working Women: A Comparative Study of Britain and Sweden* (Princeton, NJ: Princeton University Press, 1984); Birte Siim, "Women and the Welfare State: Between Private and Public Dependence," in *Gender and Caring*, edited by Clare Ungerson (New York: Prentice-Hall, 1990), 93–96. A.S. Orloff, "Gender and Social Rights of Citizenship: The Comparative Analysis of Gender Relations and Welfare States," *American Sociological Review* 58, no. 3 (1993): 303–28; A.S. Orloff, J.S. O'Connor, and S. Shaver, *States, Markets, Families: Gender, Liberalism and Social Policy in Australia, Canada, Great Britain and the United States* (Cambridge: Cambridge University Press, 1999); Diane Sainsbury, ed., *Gender and Welfare State Regimes* (Oxford: Oxford University Press, 2000); F. Williams, R. Lister, A. Anttonen, J. Bussemaker, U. Gerhard, J. Heinen, S. Johansson, and A. Leira, *Gendering Citizenship in Western Europe: New Challenges for Citizenship Research in a Cross-National Context* (Bristol, UK: Policy Press, 2007); Ann S. Orloff, "Gendering the Comparative Analysis of Welfare States: An Unfinished Agenda," *Sociological Theory* 27 (2009): 317–43.

(26) Adrienne Roberts, "Financing Social Reproduction: The Gendered Relations of Debt and Mortgage Finance in Twenty-First Century America," *New Political Economy* 18, no. 1 (2013): 21–42.

(27) თავისუფალი ბაზრის მხარდამჭერებისა და „ახალი სოციალური მოძრაობების“ დაუჭერებელი ალიანსის ნაყოფი, ახალი რეჟიმი ერთმანეთში ურევს ყველა ჩვეულ პოლიტიკურ დაჯგუფებას და ჰილარი კლინტონის მსგავს „პროგრესულ“ ნეოლიბერალ ფემინისტებს ნაციონალისტ პოპულისტ დონალდ ტრამპს უმხედრებს.

(28) Nancy Fraser, "Feminism, Capitalism, and the Cunning of History," *New Left Review* 56 (2009): 97–117.

(29) Elizabeth Warren and Amelia Warren Tyagi, *The Two-Income Trap: Why Middle-Class Parents are (Still) Going Broke* (New York: Basic Books, 2003).

(30) Arlie Hochschild, "Love and Gold," in *Global Woman: Nannies, Maids and Sex Workers in the New Economy*, edited by Barbara Ehrenreich and Arlie Hochschild (New York: Henry Holt, 2002), 15–30; Brigitte Young, "The 'Mistress' and the 'Maid' in the Globalized Economy," *Socialist Register* 37 (2001): 315–27.

(31) Saskia Sassen, "Women's Burden: Counter-Geographies of Globalization and the Feminization of Survival," *Journal of International Affairs* 53, no. 2 (2000): 503–24; Jennifer Bair, "On Difference and Capital: Gender and the Globalization of Production," *Signs* 36, no. 1 (2010): 203–26.

(32) „Apple და Facebook ქალ დასაქმებულებს კვერცხუჭრედების გაყინვას სთავაზობენ“, *Guardian*, 15 ოქტომბერი, 2014. მნიშვნელოვანია, რომ ეს ბენეფიტი აღარ არის მონიშნული ექსკლუზიურად მხოლოდ პროფესიონალ-ტექნიკურ-მენეჯერული კლასისთვის. აშშ-ის არმია კვერცხუჭრედის გაყინვას ხელმისაწვდომს ხდის სამხედრო სამსახურში მყოფი ქალებისთვის, რომლებიც გახანგრძლივებულ მისიებში მონაწილეობენ. „Pentagon to Offer Plan to Store Eggs and Sperm to Retain Young Troops“, *New York Times*, 3 თებერვალი, 2016. აქ მილიტარიზმის ლოგიკა ერევა პრივატიზაციის ლოგიკას. რამდენადაც ვიცი, ტერ არავის დაუსვამს საშიში კითხვა, რას უზამენ იმ მდედრობითი სქესის ჯარისკაცის კვერცხუჭრედებს, რომელიც შეიარაღებულ კონფლიქტში დაიღუპება.

(33) Courtney Jung, *Lactivism: How Feminists and Fundamentalists, Hippies and Yuppies, and Physicians and Politicians Made Breastfeeding Big Business and Bad Policy* (New York: Basic Books, 2015), განსაკუთრებით, გვ.გვ. 130–31. ჯანმრთელობის საყოველთაო დაბლევის პროგრამა „ობამაქეარი“ ახლა ჯანდაცვის დამბლევებს ავალებს უფასოდ მიაწოდონ ასეთი გამოსაწველი საშუალებები თავიანთ ბენეფიციარებს. ასე რომ, ეს ბენეფიტიც აღარ არის მხოლოდ პრივილეგირებული ქალების ექსკლუზიური პრეროგატივა. შედეგი მწარმოებლებისთვის ახალი უზარმაზარი ბაზრის შექმნაა, რომლებიც ამ გამოსაწველებს ძალიან დიდ პარტიებად აწარმოებენ ჩინელი ქვეკონტრაქტორების ქარხნებში. იხ. Sarah Kliff, „The Breast Pump Industry Is Booming, Thanks to Obamacare,“ *Washington Post*, 4 იანვარი, 2013.

(34) Lisa Belkin, „The Opt-Out Revolution,“ *New York Times*, October 26, 2003; Judith Warner, *Perfect Madness: Motherhood in the Age of Anxiety* (New York: Riverhead Books, 2006); Lisa Miller, „The Retro Wife,“ *New York*, March 17, 2013; Anne-Marie Slaughter, „Why Women Still Can't Have It All,“ *Atlantic* (July–August 2012); Anne-Marie Slaughter, *Unfinished Business: Women Men Work Family* (New York: Random House, 2015); Judith Shulevitz, „How to Fix Feminism,“ *New York Times*, June 10, 2016.